

Piotr Szpanowski

Ochrona zabytków archeologicznych?

Ochrona Zabytków 55/2 (217), 214-216

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Szpanowski
Warszawa

OCHRONA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH?

W dniu 31 marca 2002 r. wraz z likwidacją Urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków przestał istnieć Departament Ochrony Archeologicznych Dóbr Kultury. Powstały w miejsce Urzędu Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury nie będzie miał w swej strukturze działu archeologii. W jego miejsce powołano 21 VIII 2002 r. Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (OODA), który przejął także zadania zlikwidowanego Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych i — jak można założyć — także Działu Archeologii ODZ. Jest to sygnał, że ochrona zabytków archeologicznych jest wciąż ważnym zadaniem państwa na szczeblu centralnym, sprzyjającym wykonaniu ustawodawstwa wewnętrznego¹ oraz zobowiązań wynikających z ratyfikowanej przez Polskę europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego² (nie wspominając zaleceń międzynarodowych, jak np. Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS–ICAHM³). Zaznaczyć należy, że instytucja ta winna przejąć zadanie reprezentowania Polski w Europae Archaeologiae Consilium, która skupia oficjalnych przedstawicieli służb ochrony zabytków archeologicznych działających w poszczególnych krajach Europy i w której pracach brali udział przedstawiciele Generalnego Konserwatora Zabytków (do 2002 r.). W skali krajowej na OODA spocznie koordynacja złożonych spraw konserwatorstwa archeologicznego w państwie o charakterze unitarnym, w którym ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym jest wciąż zadaniem o charakterze ponadregionalnym. Przypomnieć tutaj należy, że:

1. Co roku w Polsce wydawanych jest ok. 2000 decyzji administracyjnych w sprawach zezwoleń na prace archeologiczne i wykopaliskowe, z których teoretycznie każda może być zaskarżona do organu II instancji (obecnie do Ministra Kultury), który winien mieć fachową kadrę do prowadzenia ww. spraw⁴.

2. Co roku w Polsce uzgadniane są setki decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, które zawierają wymogi konserwatorskie dotyczące

ochrony zabytków archeologicznych (co wynika z przepisów prawa miejscowego, jak i z racji wpisu do rejestru zabytków) — obecnie w rejestrze znajduje się ok. 7300 stanowisk archeologicznych, w tym centra historycznych miast i miasteczek.

3. Co roku w Polsce uzgadniane są plany zagospodarowania przestrzennego i zmiany w nich, także ze względu na ochronę zabytków archeologicznych. Należy przypomnieć, iż plany są najlepszym sposobem objęcia ochroną z mocy prawa miejscowego stanowisk archeologicznych nie wpisanych do rejestru, a znanych z ewidencji konserwatorskiej (archiwum Kart Ewidencji Stanowisk Archeologicznych), których liczbę ocenić można na ok. 400 000.

4. Co roku w Polsce prowadzonych jest ok. 2000 prac archeologicznych i wykopaliskowych, z których ok. 6% finansowanych jest ze środków Służby Ochrony Zabytków (SOZ)⁵. Prowadzona więc winna być kontrola sposobu wydatkowania tych środków i jakości wykonywanych prac (terenowych i dokumentacyjnych) z nich opłaconych. Nie należy zapominać, że finanse SOZ to nie jedyne środki publiczne przeznaczone na prace archeologiczne i wykopaliskowe, więc sposób ich wydatkowania na ten cel powinien być poddany kompetentnej i rzetelnej kontroli nie tylko ze strony służb wojewódzkich.

5. Znaczna liczba stanowisk archeologicznych (w tym wpisanych do rejestru zabytków) znajduje się na gruntach zarządzanych przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP)⁶. Poddane powinny być one szczególnemu nadzorowi ze względu na postępujący proces przekształceń własnościowych, który bez kontroli ze strony obydwu zainteresowanych stron (AWRSP i SOZ) może spowodować pogorszenie stanu ich zachowania, a nawet zniszczenie (*vide* grodzisko wczesnośredniowieczne w Huszlewie, woj. mazowieckie, pow. losicki, w 1996 r. zniszczone przez rolnika, który nabył je z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa). Głos centralnej instytucji archeologicznej w stosunkach z AWRSP może być tutaj nie do przecenienia.

1. Ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury — Dz. U. z 1999 r., Nr 98 poz. 1150 ze zmianami.

2. Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta 16 stycznia 1992 r. — Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564.

3. Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, (w:) Międzynarodowe zasady ochrony i konserwacji dziedzictwa archeologicznego, pod red. Z. Kobylińskiego, Warszawa 1998, s. 113–120.

4. P. Kościelecki, *Prace archeologiczne i wykopaliskowe w latach 1999–2001. Próba charakterystyki*, Warszawa 2002, s. 35–196.

5. Tamże.

6. P. Szpanowski, *Zabytki archeologiczne w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa — raport*, Archiwum Departamentu Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury (b. UGKZ).

6. W Polsce w rejestrze zabytków znajduje się ok. 7300 zabytków archeologicznych — przegląd rejestrów wojewódzkich dowodzi, że znaczna część wpisów nie gwarantuje skutecznej ochrony zabytku (np. ze względu na brak jasnego określenia granic zabytku, czy wręcz jego dokładnej lokalizacji) i winna być powtórzona lub wzbogacona np. o podkłady geodezyjne. W związku z tym uregulowania rangi ustawowej wymaga kosztowny, a nieuzasadniony rachunkiem ekonomicznym i logiką procedur administracyjnych wymóg wnoszenia przez organy administracji państwowej, w tym wojewódzkiego konserwatora zabytków, opłat za wypisy i wyrisy z ewidencji gruntów. Oprócz aktualizacji rejestru konieczne jest wykonanie planów topograficznych dla wszystkich obiektów rejestrowych, a przynajmniej tych o własnej formie krajobrazowej. Dodatkowym zadaniem wobec rejestrowych zabytków archeologicznych (głównie o własnej formie terenowej) winny być osobne środki na zabiegi konserwatorskie (konserwacja *in situ*) umożliwiające utrzymanie ich w stanie uwiarygodniającym wagę wpisu do rejestru. Instytucja centralna winna dysponować osobnym budżetem z przeznaczeniem na realizację tego rodzaju zadań⁷.

7. Zadaniem instytucji centralnej winno być prowadzenie stałej analityki wojewódzkich raportów stanu zachowania zabytków archeologicznych i stanu służby odpowiedzialnej za opiekę nad tymi zabytkami. Za wzór mogą służyć raporty przygotowywane w byłym Departamencie Ochrony Archeologicznych Dóbr Kultury Urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków (DA UGKZ). Zadaniem na najbliższy okres jest przygotowanie wnikliwego raportu nt. stanu zabytków archeologicznych w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa i aktualnego stanu zbiorów archeologicznych w Polsce (chodzi o określenie perspektyw efektywnego gromadzenia zabytków archeologicznych pochodzących z badań ratowniczych) — punktem wyjściowym mogą być raporty wstępne poświęcone tym tematom, przygotowane w byłym DA UGKZ⁸.

8. W Polsce działa ok. 30 000 osób określających się mianem „eksploratorów”, a w tym ok. 10 000 osób posługujących się wykrywaczami metali. Biorąc pod uwagę, że w związku z upowszechnieniem *Zaleceń GKZ w sprawie współpracy eksploratorów z wojewódzkimi konserwatorami*⁹ może znacznie wzrosnąć liczba zgłoszeń znalezisk i wykopalisk archeologicznych, powsta-

nie zatem pilna potrzeba intensyfikacji obsługi udzielania przewidzianych prawem nagród i dalszego prowadzenia rejestru nagród i dyplomów Ministra Kultury. Odrębnym zadaniem jest kontynuacja dialogu ze środowiskami stowarzyszeń miłośników archeologii, w tym i wybranych grup eksploratorskich¹⁰.

9. Złożoność polskiego środowiska archeologicznego reprezentowanego przez kadrę uniwersytecką, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, muzealników, pracowników SOZ oraz archeologów prowadzących niezależną działalność gospodarczą wymaga kontynuacji dialogu — np. na forum powołanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków w lutym 2002 r. na drugą kadencję Komisji Konserwatorstwa Archeologicznego. Nie należy także zapominać o istnieniu grona umocowanego ustawowo jako reprezentacja środowiska archeologicznego, którym jest, cieszący się niewątpliwym autorytetem, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN. Współpracy z ciałami doradczymi wymagają również sprawy szczegółowe, z których niezwykle ważna wydaje się sprawa rezerwatu archeologiczno-przyrodniczego w Krzemionkach Opatowskich. Bardzo ważne wydaje się w tej sprawie skorzystanie z dorobku powołanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków już w 1998, a pracującej od tego czasu nieprzerwanie, stałej komisji ds. rezerwatu archeologiczno-przyrodniczego w Krzemionkach Opatowskich.

10. Nowoczesne, sprawne i kompetentne konserwatorstwo archeologiczne wymaga nowoczesnego archiwum centralnego, które powinno gromadzić dane w postaci zdigitalizowanej, dostępnej na określonych zasadach poprzez internet. Osobną sprawą jest opracowanie i udostępnienie strony internetowej, najlepiej dwu- lub trójjęzycznej, poświęconej problematyce ochrony dziedzictwa archeologicznego, będącej oficjalną stroną nowo powstałej instytucji archeologicznej.

11. Ważną sprawą jest włączenie się w europejskie programy pomocowe, które mogłyby stać się dodatkowym źródłem finansowania ważnych przedsięwzięć w dziedzinie ochrony i udostępniania dziedzictwa archeologicznego. Kluczowe jest tutaj jednak przygotowanie wiarygodnych założeń ewentualnych projektów (które trudno jest przygotować bez rzeczowej analizy rzeczywistej sytuacji polskiego konserwatorstwa archeologicznego, mającej wpływ na stan ochrony zabytków archeologicznych w Polsce) i ewentualne pozys-

7. Por. zadania wykonywane przez duńskie służby ochrony zabytków, opisane w: P. Szpanowski, *Some Remarks on the Protection and Management of the Archaeological Heritage in Denmark — from the Polish Point of View*, „Archaeologia Polona”, vol. 38, 2000, s. 111–152.

8. Por. P. Jaskanis, P. Kościelecki, *Poziom i czas zatrudnienia w pracach konserwatorskich przy zabytkach oraz w pracach archeologicznych*, Warszawa 2002; P. Kościelecki, op. cit.; tenże, *Nadzór jako forma prac archeologicznych. Aspekty konserwatorskie i metodologiczne*, Warszawa 2002; P. Szpanowski, *Zabytki archeologiczne w zasobie...; tenże, Muzealne i pozamuzealne zbiory archeologiczne*.

Służba Ochrony Zabytków wobec problemu przekazywania do muzeów ruchomych zabytków archeologicznych; tenże, Zagrożenie kradzieżą oraz nielegalnym wywozem zabytków archeologicznych, (w:) K. Dutkowska, K. Pacewska, P. Szpanowski i J. Zielak, *Ochrona dóbr kultury przed nielegalnym wywozem*, Warszawa 2002.

9. *Zalecenia Generalnego Konserwatora Zabytków w sprawie zasad współpracy wojewódzkich konserwatorów zabytków z eksploratorami*, „Z otchłani wieków” 2001, nr 4, s. s. 109–112.

10. P. Szpanowski, *Eksploratorzy chcą chronić zabytki (?)*, „Z otchłani wieków” 2001, nr 4, s. 102–109.

kanie partnerów zagranicznych (co jest konieczne np. w przypadku 5 — i rozpoczynającego się 6 — Programu Ramowego EU).

12. Z powyższym wiąże się konieczność utrzymania wiarygodności w oczach grup i archeologicznych stowarzyszeń ponadnarodowych, które coraz więcej uwagi poświęcają jakości ochrony zabytków archeologicznych. Jedną z takich organizacji jest wspomniana wyżej EAC (Europae Archaeologiae Consilium¹¹) oraz EAA (European Association of Archaeologists¹²). Nie należy także zapominać o wadze utrzymywania kontaktów z zagranicznymi instytucjami ochrony zabytków archeologicznych (z wpływowym English Heritage na czele, z duńską Agencją Dzie-

dzictwa Kultury czy ze szwedzkim Urzędem Ochrony Zabytków).

Z pewnością nie będzie wiarygodna żadna instytucja, która problematykę ochrony zabytków archeologicznych postrzeżeć będzie jedynie przez pryzmat archeologicznych badań wykopaliskowych. Takie rozumienie zagadnienia konserwacji dziedzictwa archeologicznego jest bliższe koncepcjom Romana Jakimowicza z lat dwudziestych minionego wieku¹³, niż duchowi nowoczesnego zarządzania zabytkami archeologicznymi, który powinien być przecież bliski państwu aspirującemu do wspólnoty wysoko rozwiniętych, demokratycznych krajów Europy.

11. P. Szpanowski, *Archeologia w Radzie Europy*, „Z otchłani wieków” 2000, nr 2, s. 60–64.

12. A. Marciniak, *Protection and Management of Archaeological Heritage in Europe: The Importance and Achievements of the Euro-*

pean Association of Archaeologists, „Archeologia Polona”, vol. 38, 2000, s. 103–115, 205–213.

13. R. Jakimowicz, *Ochrona zabytków przedhistorycznych*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. III, 1929, s. 1–26.

The Protection of Archaeological Monuments?

Once again archaeological conservation is in the throes of institutional transformations, which in 2002 involved offices and institutions associated with the protection of cultural heritage. The protection of archaeological monuments has been, for all practical purposes, excluded from the tasks of government administration, which included the Office of the General Conservator of Historical Monuments, liquidated on 31 March 2002. Its fate was shared by the Centre for Salvage Archaeological Research and the Department of Archaeology at the Centre for the Documentation of Historical Monuments. Today, the protection of archaeological monuments is the domain of the newly established Centre for the Protection of Archaeological Heritage which,

in its capacity as a cultural institution outside the structure of government administration, has been entrusted with extremely responsible tasks stemming from the regulations of the binding statute about the protection of cultural property and acts of international law, supervision over the Service of the Protection of Historical Monuments entailing the protection of archaeological monuments, current inventories, the documentation and assessment of the state of the preservation of monuments and tackling the challenges of an epoch of the domination of digital techniques, in which the usefulness of archaeological archives will be decided by the degree of their accessibility with the help of modern information instruments.